

DESPRE ÎNSEMNĂTATEA MATERIALISMULUI MILITANT ²⁰

Despre sarcinile generale ale revistei „Pod Znamenem Marksizma“ tov. Troțki a spus, în nr. 1—2, tot ce este esențial, și a spus cât se poate de bine. Aș vrea să mă opresc doar asupra câtorva chestiuni, care definesc mai precis conținutul și programul activității enunțate de redacția revistei în expunerea ei introductivă din nr. 1—2.

În această expunere ni se spune că nu toți cei care s-au grupat în jurul revistei „Pod Znamenem Marksizma“ sînt comuniști, dar ei sînt cu toții materialisti consecvenți. Eu cred că această alianță între comuniști și necomuniști este absolut necesară și determină în mod just sarcinile revistei. Una din cele mai mari și mai periculoase erori ale unor comuniști (ca și, în general, ale unor revoluționari care au săvîrșit cu succes începutul unei mari revoluții) este părerea că revoluția ar putea fi îndeplinită numai cu eforturile revoluționarilor. Dimpotrivă, pentru a asigura succesul oricărei activități revoluționare serioase, e necesar să înțelegem și să știm să transpunem în practică principiul că revoluționarii sînt în stare să îndeplinească doar rolul de avangardă a unei clase cu adevărat viabile și înaintate. Avangarda își îndeplinește sarcinile sale de avangardă numai atunci cînd știe să nu se rupă de masa care se află sub conducerea ei, cînd știe într-adevăr să ducă înainte întreaga masă. Fără o alianță cu necomuniștii, în cele mai diferite domenii de activitate, nici vorbă nu poate fi de o îndeplinire cu succes a construirii comunismului.

Aceasta se referă și la sarcina, pe care și-a fixat-o revista „Pod Znamenem Marksizma“, de a apăra materialismul și marxismul. Din fericire, principalele curente ale gândirii sociale înaintate din Rusia au o solidă tradiție materialistă. Fără a mai vorbi de G. V. Plehanov, e de ajuns să-l menționăm pe Cernîșevski, în comparație cu care narodnicii de astăzi (socialiștii-populiști, socialiștii-revoluționari etc.) au dat nu rareori îndărăt, în goana lor după doctrine filozofice reacționare la modă, lăsându-se captivați de strălucirea amăgitoare a așa-zisului „ultim cuvînt“ al științei europene și nefiind în stare să distingă sub această strălucire cutare sau cutare varietate a servilismului față de burghezie, față de prejudecățile și reacționarismul ei.

În orice caz, la noi în Rusia există încă — și vor mai exista, desigur, multă vreme — materialiști din lagărul necomuniștilor, și datorita noastră incontestabilă este să-i atragem pe toți adepții materialismului consecvent și militant la o activitate comună în lupta împotriva reacțiunii în domeniul filozofiei și a prejudecăților filozofice ale așa-zisei „societăți culte“. Dietzgen-tatăl, care nu trebuie confundat cu fiul său — un literat pe cît de pretențios pe atît de nereușit —, a exprimat corect, precis și clar punctul de vedere fundamental al marxismului asupra curentelor filozofice dominante în țările burgheze și care se bucură de atenția oamenilor de știință și a publiciștilor din aceste țări, atunci cînd a spus că în societatea modernă profesorii de filozofie, în cele mai dese cazuri, nu sînt de fapt decît niște „lachei cu diplomă ai clericalismului“²¹.

Intellectualilor noștri ruși, care — ca, de altfel, și frații lor din toate celelalte țări — vor neapărat să se considere drept niște oameni înaintați, nu le face de loc plăcere cînd problema este transpusă pe terenul aprecierii cuprinse în cuvintele lui Dietzgen. Și nu le face plăcere pentru că adevărul le stă ca un ghimpe în ochi. E de ajuns să te gîndești cît de cît la dependența politică, la cea economică, socială și apoi la oricare alt fel de dependență în care se află oamenii culți din vremea noastră față de burghezia dominantă, pentru a înțelege absoluta justețe a asprei caracterizări făcute de Dietzgen. E de ajuns să-ți amintești de

majoritatea covârşitoare a curentelor filozofice la modă, care apar atît de des în ţările europene, începînd, de pildă, cu cele legate de descoperirea radiului şi terminînd cu cele care caută astăzi să se agaţe de Einstein, pentru a-ţi da seama de legătura care există între interesele de clasă şi poziţia de clasă a burgheziei, între sprijinul pe care-l acordă ea diferitelor forme de religie şi conţinutul ideologic al curentelor filozofice la modă.

Din cele arătate pînă aici reiese că o revistă care doreşte să fie un organ al materialismului militant trebuie să fie în primul rînd un organ de luptă, adică să demaşte şi să combată cu fermitate pe toţi actualii „lachei cu diplomă ai clericalismului“, indiferent dacă ei acţionează ca reprezentanţi ai ştiinţei oficiale sau ca franctirori care-şi zic publicişti „democraţi de stînga sau cu principii socialiste“.

În al doilea rînd, o asemenea revistă trebuie să fie un organ al ateismului militant. Există la noi departamente sau, cel puţin, instituţii de stat care au în seama lor această activitate. Totuşi, această activitate se desfăşoară extrem de lent şi de nesatisfăcător, fiind frînată, pe cît se pare, de condiţiile generale ale birocratismului nostru specific rusesc (deşi sovietic). De aceea este extrem de important ca, pentru întregirea activităţii instituţiilor de stat respective, pentru îndreptarea şi înviorarea acestei activităţi, o revistă care-şi pune ca sarcină să devină un organ al materialismului militant să desfăşoare o neobosită propagandă ateistă şi să lupte pentru ateism. Trebuie urmărită cu atenţie întreaga literatură respectivă, apărută în toate limbile, şi traduse sau, cel puţin, recenzate toate lucrările cît de cît valoroase din acest domeniu.

Engels a sfătuit, încă de mult, pe conducătorii proletariatului modern să traducă scrierile ateiste combative apărute la sfîrşitul secolului al XVIII-lea²² şi să le răspîndească pe scară largă în rîndurile poporului. Spre ruşinea noastră, noi n-am făcut pînă acum acest lucru (ceea ce constituie o dovadă în plus că e mult mai uşor să cucereşti puterea într-o perioadă revoluţionară decît să ştii s-o foloseşti cum trebuie). Uneori, pentru a justifica această indolenţă, inactivitate şi nepricepere a noastră, se recurge la diferite considerente, dintre cele mai „docte“, ca, de pildă, acela că vechea

literatură ateistă din secolul al XVIII-lea ar fi învechită, neștiințifică, naivă ș.a.m.d. Nu există nimic mai rău decât sofismele pseudoștiințifice de acest fel, care sînt menite să ascundă fie pedanteria, fie o totală neînțelegere a marxismului. În scrierile ateiste ale revoluționarilor din secolul al XVIII-lea se vor fi găsim, desigur, destule elemente neștiințifice și naive. Dar nimeni nu-i împiedică pe cei ce editează aceste scrieri să le prescurteze și să adauge scurte postfețe în care să arate progresul pe care l-a săvîrșit omenirea, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă azi, în domeniul criticii științifice a religiei, indicînd totodată cele mai recente lucrări din domeniul respectiv etc. Ar fi cea mai mare și mai gravă greșeală din partea unui marxist să creadă că masele populare, de milioane și milioane de oameni (mai ales cele alcătuite din țărani și meseriași), care sînt condamnate de întreaga societate contemporană să trăiască în întunecime, ignoranță și prejudecăți, ar putea să se smulgă din această întunecime numai pe calea directă a unei educații pur marxiste. E absolut necesar să împărțăm acestor mase, în cadrul propagandei noastre ateiste, cele mai felurite cunoștințe, să le facem cunoscute fapte din cele mai variate domenii ale vieții, să ne apropiem de ele prin diferite mijloace pentru a le trezi interesul, pentru a le deștepta din somnul lor religios, pentru a le îmboldi din toate părțile, prin cele mai variate metode etc.

Publicistica vechilor atești din secolul al XVIII-lea — combativă, vie, talentată, care atacă în mod spiritual și fățiș clericalismul dominant — se va dovedi, mai totdeauna, de o mie de ori mai potrivită pentru a-i trezi pe oameni din somnul lor religios decît aceste parafrazări ale marxismului — plicticoase, seci, neilustrate aproape prin nici un fel de fapte bine alese — care predomină în literatura noastră și care (trebuie s-o spunem deschis) adeseori denaturează marxismul. Toate lucrările cît de cît însemnate ale lui Marx și Engels au fost traduse la noi. N-avem deci nici cel mai mic motiv să ne temem că la noi vechiul ateism și vechiul materialism nu vor fi completate cu îndreptările ce i-au fost făcute de Marx și Engels. Lucrul cel mai important, pe care tocmai îl uită de cele mai multe ori comuniștii noștri care se pretind marxiști, dar care în realitate denaturează

marxismul, este să știi să trezești interesul maselor — care au încă un nivel de cultură cu totul scăzut — printr-o atitudine conștientă față de problemele religioase și printr-o critică conștientă a religiilor.

Uitați-vă, pe de altă parte, la reprezentanții criticii științifice moderne a religiilor. Aproape totdeauna, acești reprezentanți ai burgheziei culte „completează” propriile lor argumente prin care combat prejudecățile religioase cu unele raționamente care îi demască imediat ca pe niște sclavi ideologici ai burgheziei, ca pe niște „lachei cu diplomă ai clericalismului”.

Am să dau două exemple. În 1918 prof. R. I. Vipper a publicat o cărtică cu titlul „Originile creștinismului” (ed. „Faros”. Moscova). Autorul expune principalele rezultate la care a ajuns știința modernă, dar el nu numai că nu combate prejudecățile și minciuna — aceste arme ale bisericii ca organizație politică — și nu numai că ocolește aceste probleme, dar are pretenția, de-a dreptul ridicolă și cât se poate de reacționară, de a se situa deasupra ambelor „extreme” : cea idealistă și cea materialistă. Aceasta este o atitudine servilă față de burghezia dominantă, care, în toată lumea, cheltuiește, din profiturile stoarse de la oamenii muncii, sute de milioane de ruble pentru sprijinirea religiei.

Cunoscutul savant german Arthur Drews, în cartea sa „Mitul lui Hristos”, combate prejudecățile și legendele religioase și demonstrează că n-a existat nici un fel de Hristos, dar în capitolul de încheiere al cărții sale se pronunță în favoarea religiei — ce-i drept, în favoarea unei religii reînnoite, dichisite, rafinate, în stare să reziste „torentului naturalist, care crește și pe zi ce trece devine tot mai puternic” (p. 238, ed. a 4-a germană, 1910). De data asta avem de-a face cu un reacționar fățiș, conștient, care-i ajută în mod deschis pe exploatare să înlocuiască vechile și putredele prejudecăți religioase prin altele noi, și mai respingătoare, și mai abjecte.

Asta nu înseamnă că nu trebuia tradusă cartea lui Drews. Înseamnă că comuniștii și toți materialiștii consecvenți, înfăptuind, într-o anumită măsură, o alianță cu partea progresistă a burgheziei, trebuie s-o demaște fără șovăire atunci când ea alunecă pe panta reacționarismului. Înseamnă că a

te teme de o alianță cu reprezentanții burgheziei din secolul al XVIII-lea, adică din perioada cînd această burghezie era revoluționară, echivalează cu a trăda marxismul și materialismul, dat fiind că, în lupta pe care o ducem împotriva obscurantismului religios dominant, „alianța“ cu cei de seama lui Drews, într-o formă sau alta, într-o măsură sau alta, este obligatorie pentru noi.

Revista „Pod Znamenem Marksizma“, care vrea să fie un organ al materialismului militant, trebuie să acorde un loc important propagandei ateiste, informării asupra literaturii respective și înlăturării lipsurilor, extrem de mari, ale activității noastre oficiale în acest domeniu. O importanță deosebită prezintă folosirea cărților și broșurilor care conțin numeroase fapte și comparații concrete, menite să ilustreze legătura dintre interesele de clasă și organizațiile de clasă ale burgheziei moderne și organizațiile instituțiilor religioase și cele de propagandă religioasă²³.

Extrem de importante sînt toate materialele care se referă la Statele Unite ale Americii de Nord, unde legătura oficială, de stat, dintre religie și capital e mai puțin vizibilă. Dar, în schimb, devine mai limpede pentru noi că așa-zisa „democrație modernă“ (în fața căreia se prosternează cu atîta admirație stupidă menșevicii, socialiștii-revoluționari și, într-o oarecare măsură, anarhiștii etc.) nu înseamnă altceva decît libertatea de a propaga ceea ce-i convine burgheziei, adică ideile cele mai reacționare, religia, obscurantismul, și a lua apărarea exploatorilor etc.

Vrem să sperăm că această revistă, care dorește să fie un organ al materialismului militant, va oferi publicului nostru cititor o privire generală asupra literaturii ateiste, indicînd pentru care cerc de cititori și în ce scop pot fi folosite diferitele lucrări, menționînd ceea ce a apărut la noi (pot fi considerate ca apărute numai traducerile acceptabile, care, de altfel, nu sînt prea numeroase) și recomandînd scrierile care ar mai trebui să fie editate.

Tot atît de importantă ca alianța cu materialiiștii consecvenți care nu fac parte din partidul comunist, dacă nu și mai importantă, pentru activitatea pe care trebuie s-o des-

fășoare materialismul militant este alianța cu acei reprezentanți ai științelor moderne ale naturii care înclină spre materialism și care nu se tem să-l apere și să-l propage împotriva unor oscilări filozofice — astăzi la modă — în direcția idealismului și scepticismului, care predomină în așa-zisa „societate cultă“.

Articolul lui A. Timireazev asupra teoriei relativității a lui Einstein, apărut în „Pod Znamenem Marksizma“ nr. 1—2, ne îndreptățește să sperăm că revista va reuși să realizeze și această a doua alianță. E necesar ca acestei alianțe să i se acorde mai multă atenție. Nu trebuie să uităm că tocmai profundele transformări prin care trec azi științele moderne ale naturii dau naștere pretutindeni la o serie de școli și curente filozofice reacționare de mai mare sau mai mică amploare. De aceea urmărirea atentă a problemelor pe care le ridică actuala revoluție în domeniul științelor naturii și atragerea, în acest scop, a naturaliștilor în calitate de colaboratori la o revistă filozofică este o sarcină fără a cărei rezolvare materialismul militant nu poate, în nici un caz, să fie nici militant, și nici materialism. Dacă Timireazev, în primul număr al revistei, a trebuit să atragă atenția că, deși — cum arată el — Einstein nu duce nici o campanie activă împotriva bazelor materialismului, de teoria lui s-au agățat un mare număr de intelectuali burghezi din toate țările, această constatare e valabilă nu numai pentru Einstein, ci pentru o serie întreagă, dacă nu chiar pentru majoritatea marilor reformatori ai științelor naturii, cu începere de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Și pentru a nu avea o atitudine inconștientă față de un asemenea fenomen, trebuie să înțelegem că fără o temeinică fundamentare filozofică nici un fel de știință a naturii, nici un fel de materialism nu va putea să ducă o luptă susținută împotriva asaltului ideilor burgheze și a restabilirii concepției burgheze despre lume. Pentru a susține această luptă și a o duce la capăt cu deplin succes, naturalistul trebuie să fie un materialist modern, un adept conștient al materialismului reprezentat de Marx, adică un materialist dialectician. Pentru a atinge acest scop, colaboratorii revistei „Pod Znamenem Marksizma“ trebuie să organizeze studierea sistematică a dialecticii lui Hegel din punct de vedere ma-

terialist, adică a dialecticii pe care Marx a aplicat-o în mod practic atît în „Capitalul“, cît și în scrierile sale istorice și politice, și a aplicat-o cu atîta succes, încît astăzi fiecare zi de trezire la viață și la luptă a unor noi clase în Orient (Japonia, India, China) — adică a acelor sute de milioane de oameni care formează partea cea mai numeroasă a populației pămîntului și care, prin inactivitatea lor istorică, prin somnul lor multiseclar, au făcut ca pînă în prezent multe state avansate ale Europei să fie cuprinse de stagnare și putrefacție —, fiecare zi de trezire la viață a unor noi popoare și a unor noi clase confirmă tot mai mult marxismul.

Desigur, o asemenea studiere, o asemenea interpretare și propagare a dialecticii hegeliene implică eforturi extrem de grele și, fără îndoială, primele încercări în această direcție vor fi însoțite de unele greșeli. Dar numai cine nu face nimic nu greșește. Sprijinindu-ne pe modul în care a aplicat Marx dialectica lui Hegel, interpretată de pe o poziție materialistă, putem și trebuie să analizăm această dialectică sub toate aspectele, să publicăm în revistă extrase din principalele opere ale lui Hegel și să le interpretăm din punct de vedere materialist, comentîndu-le pe baza exemplurilor de aplicare a dialecticii de către Marx, precum și prin folosirea exemplurilor de dialectică în domeniul relațiilor economice și politice ce ne sînt din belșug oferite de istoria modernă și în special de războiul imperialist și de revoluția contemporană. Grupul de redactori și colaboratori ai revistei „Pod Znamenem Marksizma“ trebuie să fie, după părerea mea, un fel de „asociație a prietenilor materialişti ai dialecticii lui Hegel“. Naturaliștii contemporani vor găsi (dacă vor și să caute și dacă noi vom învăța cum să-i ajutăm) în dialectica lui Hegel, materialist interpretată, o serie de răspunsuri la problemele filozofice pe care le pune revoluția în domeniul științelor naturii și care îi face pe intelectualii admiratori ai modei burgheze „să alunece“ spre reacțiune.

Dacă nu-și pune o asemenea sarcină și dacă nu procedează în mod sistematic la rezolvarea ei, materialismul nu poate deveni un materialism militant. El va rămîne, ca să folosim o expresie a lui Șcedrin, nu atît de bătaios, pe cît de bătut. Dacă nu-și pun o asemenea sarcină, naturaliștii cei

mai de seamă se vor dovedi adeseori tot atât de neputincioși ca și pînă acum în concluziile și generalizările lor filozofice. Căci științele naturii progresează atât de repede, trec printr-o perioadă de transformare revoluționară atât de profundă în toate domeniile, că în nici un caz nu se pot dispensa de concluzii filozofice.

În încheiere am să dau un exemplu care nu este de domeniul filozofiei, dar care, în orice caz, aparține domeniului problemelor sociale, cărora revista „Pod Znamenem Marksizma” dorește, de asemenea, să le acorde atenție.

Este unul din exemplele din care reiese cum se pretează de fapt pretinsa știință modernă la rolul de purtătoare a celor mai crase și mai abjecte concepții reacționare.

Am primit, nu de mult, numărul 1 (pe 1922) al revistei „Ekonomist”²⁴, care este editată de secția a XI-a a „Societății tehnice ruse”. Tînărul comunist care mi-a trimis această revistă (și care, probabil, n-a avut timp să ia cunoștință de conținutul ei) o recomandă, în mod imprudent, în termeni extrem de elogioși. În realitate, ea este — nu știu în ce măsură în mod conștient — organul de presă al unor adepți moderni ai iobăgismului, drapați, firește, în mantia științei, a democratismului etc.

Un oarecare domn P. A. Sorokin publică în această revistă un amplu studiu, pretins „sociologic”, „Despre influența războiului”. Articolul acesta savant este împănăt cu savante referiri la operele „sociologice” ale autorului și ale numeroșilor săi dascăli și confrăți din străinătate. Iată o probă de savantlîcul lui :

La pagina 83 citesc :

„La 10 000 de căsătorii revin în momentul de față la Petrograd 92,2 divorțuri — o cifră fantastică —, și din 100 de căsătorii desfăcute 51,1 au avut o durată mai mică de un an, 11 — mai mică de o lună, 22 — mai mică de două luni, 41 — mai mică de 3—6 luni și numai 26 au avut o durată mai mare de 6 luni. Aceste cifre ne arată că actuala căsătorie legală este o formă ce ascunde în fond relații sexuale extraconjugale și dă posibilitate amatorilor de «căpșuni» să-și satisfacă apetiturile sub oblăduire «legală»” („Ekonomist” nr. 1, p. 83).

Nu încapе îndoială că acest domn, ca și „Societatea tehnică rusă”, care editează revista și publică în paginile ei asemenea aprecieri, se socot adepți ai democrației și ar con-

sidera că li s-ar aduce o gravă ofensă dacă li s-ar spune ceea ce sînt ei cu adevărat : niște iobăgiști, niște reacționari, niște „lachei cu diplomă ai clericalismului“.

O cît de sumară informare asupra legislației din țările burgheze cu privire la căsătorie, divorț și copiii nelegitimi, precum și asupra adevăratei situații existente în această privință va arăta, oricui manifestă interes pentru această problemă, că actuala democrație burgheză, chiar și în cele mai democratice republici burgheze, se comportă în această privință ca o adevărată exponentă a iobăgismului față de femeie și față de copiii nelegitimi.

Asta nu-i împiedică, desigur, pe menșevici, pe socialiști-revoluționari și pe o parte din anarhiști, ca și pe respectivele partide din Apus, să-și continue comentariile lor zgometoase pe tema democrației și a încălcării ei de către bolșevici. În realitate însă, tocmai revoluția bolșevică este singura revoluție consecvent democratică în asemenea probleme cum sînt căsătoria, divorțul și situația copiilor nelegitimi. Și aceasta e o problemă care în orice țară afectează în modul cel mai direct interesele a mai bine de jumătate din populație. Revoluția bolșevică, în ciuda marelui număr de revoluții burgheze care au precedat-o și care s-au intitulat democratice, a fost prima care a dus, în această direcție, o luptă hotărîită, atît împotriva reacționarismului și a iobăgiei, cît și împotriva obișnuitei ipocrizii a claselor posedante și dominante.

Dacă 92 de divorțuri la 10 000 de căsătorii i se par d-lui Sorokin o cifră fantastică, nu ne rămîne decît să presupunem că autorul a trăit și și-a făcut educația într-o mănăstire atît de izolată de viață, încît cu greu ar putea cineva să creadă în existența ei, sau că dînsul denaturează adevărul pentru a face pe placul reacțiunii și burgheziei. Oricine cunoaște cît de cît condițiile sociale existente în țările burgheze știe că numărul real al divorțurilor efective (firește, al acelor care n-au fost consfințite de biserică și de lege) este pretutindeni incomparabil mai mare. Rusia se deosebește, în această privință, de celelalte țări numai prin faptul că legile ei nu îngăduie ipocrizia, nu consfințesc lipsa de drepturi a femeii și a copilului ei, ci, dimpotrivă, declară

pe față și în numele puterii de stat un război sistematic oricărei ipocrizii și oricărei lipse de drepturi.

O revistă marxistă trebuie să ducă război și împotriva unor asemenea iobăgiști moderni, „culți“. La noi, un număr destul de mare de indivizi de acest fel primesc, probabil, chiar bani de la stat și ocupă posturi oficiale cu misiunea de a educa tineretul, deși ei sînt tot atît de potriviți pentru acest scop cum ar fi și niște notorii corupători de minore în rolul de diriginți în așezămintele școlare pentru copii.

Clasa muncitoare din Rusia a fost în stare să cucerească puterea, dar n-a învățat încă s-o folosească, căci, altfel, de mult ar fi poftit frumușel pe acești profesori și pe acești membri ai unor societăți științifice s-o șteargă în țările „democrației“ burgheze. Acolo e locul cel mai potrivit pentru acești iobăgiști.

Dar ea va învăța să facă acest lucru, numai să vrea.

12. III. 1922

„Pod Znamenem Marksizma“ nr. 3
din martie 1922
Semnat : N. L e n i n

Se tipărește după textul
apărut în revistă

- 19 C.M.A. — Consiliul Muncii și Apărării, comisie permanentă a Consiliului Comisarilor Poporului. Consiliul Muncii și Apărării a luat ființă în aprilie 1920 din fostul Consiliu al Apărării Muncitorești-Țărănești. Președinte al C.M.A. a fost V. I. Lenin. — 23.
- 20 Articolul „*Despre însemnătatea materialismului militant*” a fost scris pentru numărul 3 al revistei „Pod Znamenem Marksizma”, care urma să apară în preajma Congresului al XI-lea al partidului.

Acest articol, după cum arată N. K. Krupskaja în memoriile sale, a fost conceput de V. I. Lenin pe când se afla la odihnă în satul Korzinkino. Lenin a consultat în acest timp numeroase cărți și broșuri pe teme antireligioase, a citit cartea lui A. Drews „Die Christusmythe” („Mitul lui Hristos”) și cartea lui U. Sinclair „The profits of religion” (apărută în traducere — sub titlul „Religia și profitul” — în 1925) și altele. „În timpul plimbărilor noastre — scrie N. K. Krupskaja — discutam despre Drews și Sinclair, despre modul superficial în care era organizată la noi propaganda antireligioasă, arătând cât de multă vulgarizare era în această propagandă, cât de superficial era ea legată de științele naturii, cât de puțin erau dezvăluite rădăcinile sociale ale religiei și cât de puțin satisfăcea această propagandă cerințele muncitorilor care crescuseră atât de mult în anii revoluției” („Pod Znamenem Marksizma”, 1933, nr. 1, p. 148—149).

La 12 martie 1922 articolul a fost terminat, și totuși Lenin n-a încetat să lucreze la el. Într-o notă către secretară, el scria : „Rog să se introducă cu atenție în cel de-al doilea exemplar (nr. 2) schimbările și completările făcute de mine în exemplarul nr. 1, iar exemplarul nr. 1 să fie trimis la revista «Pod Znamenem Marksizma» contra bon de primire” („Culegeri din Lenin”, vol. XXXV, 1945, p. 340). Lenin a introdus în acest articol o completare despre doi dintre reprezentanții contemporani ai criticii științifice ai religiei, Drews și Vipper (probabil că la acesta se referă nota marginală a lui Lenin „Drews Vipper” de pe declarația „Din partea redacției” din exemplarul revistei „Pod Znamenem Marksizma” nr. 1—2, care se păstrează în Arhiva centrală de partid a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S.), a șters rîndurile în care se referă la cartea lui Sinclair „The profits of religion”, indicînd într-o formă generală importanța pe care o prezintă folosirea în propaganda antireligioasă a unor asemenea cărți și broșuri etc.

„Pod Znamenem Marksizma” — revistă filozofică și social-economică ; a fost fondată în scopul de a propaga materialismul militant și ateismul și de a combate pe „lacheii cu diplomă ai clericalismului”. A apărut la Moscova din ianuarie 1922 pînă în iunie 1944, lunar (iar în anii 1933—1935 — la două luni). — 25.

- 21 Lenin se referă la următoarele cuvinte ale lui I. Dietzgen : „Noi disprețuim din tot sufletul frazele bombastice despre «cul-

tură și știință», discursurile despre «bunuri ideale», atunci cînd ele sînt rostite de lachei cu diplomă care prostesc azi poporul cu falsul lor idealism, așa cum îl prosteau cîndva popii păgîni cu primele informații ce au fost obținute pe atunci despre natură» (I. Dietzgen. Scrieri filozofice alese, 1941, p. 261). — 26.

22 Vezi F. Engels. Literatura din emigrație (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 530). — 27.

23 Aici, inițial figura următorul text : „Am răsfoit, mai zilele trecute, cartea lui Upton Sinclair «The profits of religion». Fără îndoială, în felul cum pune autorul problema și în maniera cum o tratează se observă unele deficiențe. Dar cartea lui este prețioasă prin aceea că e scrisă într-un stil vioi, prezintă numeroase fapte concrete și comparații...”

Cartea aceasta, după cum menționează N. K. Krupskaja în memoriile sale, a fost trimisă de autor pe numele ei împreună cu o scrisoare în care „scrisa despre lupta pe care o duce cu ajutorul romanelor sale”. Lenin „s-a înarmat cu un dicționar englez și a început să citească din această carte în fiecare seară. Ea l-a satisfăcut prea puțin în ce privește propaganda antireligioasă, însă i-a plăcut critica pe care o face democrației burgheze” („Pod Znamenem Marksizma”, 1933, nr. 1, p. 148). — 30.

24 „*Ekonomist*” — revistă a secției economice industriale a Societății tehnice ruse, din care făcea parte intelectualitatea tehnică burgheză care adoptase o atitudine ostilă față de Puterea sovietică, precum și foștii proprietari de întreprinderi. A apărut la Petrograd din decembrie 1921 pînă în iunie 1922 (pe coperta primului număr figurează anul 1922). V. I. Lenin a calificat această revistă drept „un centru fățiș al albgardiștilor”.

Primul număr i-a fost trimis lui V. I. Lenin de D. A. Lutohin, redactorul-șef al revistei, și i-a fost înmînat de N. P. Gorbunov. — 33.

25 La 28 februarie 1922, Biroul Politic al C.C. al P.C. (b) din Rusia a adoptat, cu unele completări, „Proiectul de hotărîre a C.C. al P.C. (b) din Rusia cu privire la sarcinile delegației sovietice la Genova”, scris de V. I. Lenin, și a trasat ca sarcină delegației să elaboreze în mod detaliat programul pe care urma să-l prezinte la conferință (vezi Opere complete, vol. 44, București, Editura politică, 1967, ed. a doua, p. 412—414). G. V. Cicerin a elaborat acest program în conformitate cu directivele date de C.C. al P.C. (b) din Rusia și a expus cuprinsul lui într-o scrisoare adresată lui Lenin.

În proiectul de declarație pregătit de Cicerin la 21 martie s-a ținut seama de completările făcute de Lenin la programul de activitate al delegației sovietice. Completările și observațiile la acest proiect sînt publicate în volumul de față, la p. 69—70. — 36.

26 *Internaționala a III^{1/2}* (denumirea oficială : „Uniunea internațională a partidelor socialiste”) — organizație internațională a partidelor